
NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Etnikai tisztogatás és alternatívái háború idején

Bulutgil, H. Zeyney: Ethnic Cleansing and Its Alternatives in Wartime = International Security, 41, Spring 2017, 4, 169-201 p.

Miért van az, hogy egyes államok etnikai tisztogatásba vagy népiirtásba kezdenek háború idején, míg mások nem? Ez a kérdés mind gyakorlati, mind elméleti szempontból fontos. Gyakorlati szempontból az etnikumok elleni tömeges erőszak továbbra is hatalmas földrajzi területek demográfiáját és politikai viszonyait rendezi át. Elég, ha visszagondulunk az 1990-es években tapasztalt boszniai, ruandai vagy koszovói népiirtásra, vagy a szudáni, iraki vagy szíriai helyzetre az ezredforduló után és napjainkban. Ezek az esetek azt mutatják, hogy az etnikumok elleni tömeges erőszak kiváltó okainak megértése sajnos ugyanolyan aktuális ma is, mint volt a 20. század elején.

Elméleti szempontból a háború idején történt, etnikai alapú erőszakkal kapcsolatos szakirodalom számos kritikus kérdést nyitva hagy. Az eddigi tanulmányok azt állítják, hogy bizonyos stratégiai tényezők kombinációja – úgymint a többfrontos háború és a kisebbségek kollaborációja az ellenséges erőkkel – indítja arra az állami vezetőket, hogy tömeges népiirtáshoz folyamodjanak. Ez a cikk ismét ráirányítja a figyelmet a belpolitika szerepére a tömeges etnikai erőszak előfordulását illetően. A szerző két fő elméleti megállapítást tesz. Először is háború idején az állami vezetők két tengely mentén viselkedhetnek egymástól eltérően. Az első dolog, hogy egyéb politikai céljaikhoz képest mennyire tartják fontosnak az ország területének megőrzését, illetve kiterjesztését. Ettől függően a vezetők több vagy kevesebb erőforrást fektetnek magába a háborúba, és tesznek (vagy nem tesznek) területi engedményeket,

hogy kiléphessenek a konfliktusból. A második dimenzió azokra vonatkozik, akik a területi célokat tartják a legfontosabbnak, de különböznek a tekintetben, hogy mennyire tartják jó megoldásnak az etnikai tisztogatást e célok érdekében.

A tanulmány második tézise szerint kisebb az etnikai tisztogatás valószínűsége, amennyiben az állami vezetésben olyan befolyásos politikai csoportok is jelen vannak, amelyek nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a nem etnikai természetű politikai választóvonalaknak (így pl. a társadalmi osztályok szerinti vagy klerikális–anti-klrikális felosztásnak), mint az etnikainak. Azok a politikai pártok vagy frakciók, amelyek elsősorban a belpolitikai célkitűzéseikre koncentrálnak (pl. a gazdasági újrafelosztásra vagy az egyház szerepének megőrzésére), hajlamosabbak területi engedményeket tenni a háború lezárása érdekében, és kevésbé tekintik a történelmet egymással versengő etnikai csoportok harcának. Ők tehát – a nacionalista vezetőkkel összehasonlítva – kevésbé hajlamosak arra, hogy akár a tényeket is figyelmen kívül hagyva feltételezzék a kisebbségek részéről az ellenség pártolását, és az etnikai tisztogatáson kívül más alternatívákat is fontolóra vesznek.

A cikk öt nagy részre tagolódik. Az első részben a szerző azt az elméleti érvelést foglalja össze és kritizálja, miszerint az államok biztonsági megfontolásokból követnek el népiirtást háború idején. A második szakasz azt vázolja fel, hogy a nem etnikai jellegű választóvonalak miként befolyásolják az állami vezetők döntéseit a kisebbségekkel kapcsolatban. A harmadik részben végigveszi ezt a hipotézist az osztrák, az oszmán és az orosz eseten keresztül, a negyedikből pedig megtudhatjuk, hogy ezen alternatív logikák hogyan mutatkoznak meg a különböző végkifejletekben. Végül a konklúzióban a szerző összefoglalja a cikk legfontosabb állításait, és reflektál a közelmúlt szomorú példáira.

A cikk az alábbi három kisebbségi párhuzamon keresztül vizsgálja meg a két hipotézist az I. világháború során: az olaszok helyzete az Osztrák-Magyar Monarchiában, az örmények az Oszmán Birodalomban és a muzulmánok Oroszország dél-kaukázusi részén. Ezeket az eseteket három kritérium alapján választotta ki a szerző. Először is a háború során bizonyíthatóan jelen voltak bizonyos biztonsági kihívások, amelyek tömeges etnikai erőszakhoz vezethettek. A vizsgált államok mind többfrontos

háborút vívtak, az érintett kisebbségeket már békeidőben is kapcsolatba hozták bizonyos területi konfliktusokkal a szomszédos állam viszonylatában, és egyes tagjaik valóban kollaboráltak a szomszédos állammal a háború alatt. Másrészt az elemzés megvizsgálja a térségben akkoriban uralkodó körülményeket, elsősorban a három soknemzetiségű birodalom politikájára fókuszálva. Harmadrészt azért érdekes ez az összehasonlítás, mert a három birodalom kisebbségi politikája eltért egymástól a háború során. Osztrák-Magyar Monarchiában a vezetés korlátozott deportálásokat hajtott végre ideiglenesen, amelyek a frontvonal közelében élő olaszokat érintették. Az Oszmán Birodalomban a kormány tömeges deportálást és népirtást hajtott végre Kelet- és Közép-Anatóliában. Oroszországban a hadsereg célzott népirtást követett el a muszlim lakosság körében a Dél-Kaukázusban, sőt a kormány eredetileg deportálni akarta a teljes lakosságot, de az események korai stádiumában meggondolta magát, mivel a dél-kaukázusi szociáldemokrata küldöttek sikeresen megcáfolták, hogy a helyi muzulmán lakosok biztonsági kockázatot jelentenének.

A cikk magyarázatot kínál a három birodalom vezetőinek eltérő politikájára. Az Osztrák-Magyar Monarchiában a háború előtt a társadalmi osztályokban és a klerikális–anti-klérkális felosztásban gondolkodó politikai pártok voltak a legerősebbek. Kisebb mértékben bár, de Oroszországban is szerepet játszottak a nem etnikai jellegű felosztásban gondolkodó pártok. Az I. világháború során a nem etnikai felosztást valló pártok továbbra is befolyásosak vagy dominánsak maradtak az Osztrák-Magyar Monarchiában és Oroszországban. Ezzel szemben az Oszmán Birodalomban a hatalmon lévő párton belüli radikális nacionalisták 1914-re már elnémították mind a belső, mind a külső ellenzékét. Oroszországban és az Osztrák-Magyar Monarchiában a kormány nem hajtott végre nagyszámú deportálást és tömeggyilkosságot, mivel már a háború előtt is olyan politikai vezetők voltak hatalmon, akik nem etnikai alapon osztották fel a társadalmat. Ezzel szemben a törökök esetében, ahol ezek a politikai hangok eleve erőtlenekek voltak és 1914-re teljesen el is fojtották őket, a kormány népirtást követett el.

Ez az összehasonlító történelmi elemzés segít megérteni napjaink etnikai alapú, tömeges, erőszakos cselekményeinek dinamikáját is. A fenti gondolatmenet olyan helyzetekre alkalmazható, amelyek megfelelnek az

alábbi két kritériumnak: 1. épp valamilyen nemzetközi konfliktus vagy polgárháború zajlik a térségben, ahol a szembenálló felek közel azonos katonai erővel rendelkeznek, és 2. a legalább egyik fél által ellenőrzött területen van egy olyan etnikum, amely katonai szempontból kollaborál a másik féllel. Ilyen szituációk alakultak ki vagy vannak kialakulóban Fekete-Afrikában, illetve Európa volt kommunista országaiban. A kommunizmus és a Szovjetunió felbomlásával megszűnt az osztály- és más, nem etnikai alapú társadalmi felosztás, és ezzel megnőtt az etnikai tisztogatás esélye. Bosznia-Hercegovinában például szintén az osztályalapú felosztás hiánya vezetett az 1992-95-ös etnikai tisztogató hadjáratokhoz. Az első szabad választásokon 1990-ben a nem etnikai alapú megosztottság hiányából fakadóan alulmaradtak azok a politikai pártok, amelyek nem etnikai, hanem gazdasági ügyekre koncentráltak. Mivel nem jutottak be a politikai hatalomba, a nem etnikumokban gondolkodó pártok nem tudták megakadályozni, hogy a nacionalista vezetők ki ne robbantsák a polgárháborút, és villámgyorsan el ne jussanak az etnikai tisztogatás gondolatáig.

Vajon van-e mód arra, hogy a megfelelő belpolitikai környezet kialakításával elejét vegyük az etnikai tisztogatásnak? Egyrészt az, hogy a nem nacionalista programmal rendelkező pártok mekkora szerephez jutnak egy-egy állam politikai rendszerében, hosszú történelmi folyamatok, így pl. az állam kialakításának és a gazdasági modernizációnak az eredője. Ha így nézzük, rendkívül nehéz lenne olyan politikákat fogantatosítani, amelyek segítségével megakadályozható lenne az etnikai tisztogatás. Másrészt a demokratikus intézmények jelenléte – egyes nézetek és a cikk szerzője szerint is – megakadályozhatja az etnikumok elleni tömeges erőszakot, mivel bizonyos intézményi megkötések alá helyezik az állami vezetőket. Az, hogy egy versenyalapú intézményrendszer mennyiben segít elkerülni az etnikai tisztogatásokat, attól függ, hogy vannak-e olyan befolyásos pártok, amelyek nem az etnikai kérdéseket teszik az első helyre. Ebből a szempontból az etnikai konfliktusoknak fokozottan kitett területeken hasznos lehet a versenyalapú politikai berendezkedés bevezetése, hiszen ez a rendszer lehetőséget teremt arra, hogy olyan politikai pártok emelkedjenek ki és jussanak hatalomra, amelyek nem elsősorban etnikai kérdésekre fókuszálnak.

Pethő-Szirmai Judit